

6. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки). – К.: Темпора, 2007. – 632 с.
- 6-а. Коваль Р.М. Багряні жнива Української революції. – К.: Діокор, 2005. – 398 с.
7. Оберучев К. М. В дни революции: воспоминания участника великой русской революции 1917-го года. – Нью-Йорк: First Russian Publishing Corporation, 1919 – С.95 (143 с.).
8. Скоропадський П. Спогади кінець 1917 – грудень 1918. – Київ Філадельфія: НАНУ, 1995 – 494 с.
9. Солдатенко В. Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К.: Світогляд, 2007. – 621 с.
10. Солдатенко В.Ф. Солдатенко І. В. Виступ полуботківців у 1917 р. (Спроба хронікально-документальної реконструкції події) // Український історичний журнал. – Київ, 1993. – №7/8. – С.17-29.
11. Солдатенко В.Ф., Солдатенко І.В. Виступ полуботківців у 1917 р. (Спроба хронікально-документальної реконструкції події) // Український історичний журнал. – Київ, 1993. – № 9. – С.28-39.
12. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
13. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). – К.: Темпора, 2007. – 536 с.
14. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т.І. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. I. – 1996. – 588 с.
15. Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) / Український центр: освітньо-інформаційний ресурс http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=6872&page=6#text_top, вільний (Accessed 28 Oct. 2009).

О.О.Городецький

УДК 94 (477) 322 „1918/1921”

СТВОРЕННЯ ДУШПАСТИРСЬКОЇ СЛУЖБИ В АРМІЇ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ 1918 – 1921 рр.

Висвітлюються історичні аспекти створення душпастирської служби в Армії Української народної республіки.

Освещаются исторические аспекты создания душпастьерской службы в армии Украинской народной республики.

In the article the historical aspects of creation of soul priest service are exposed in Army of Ukrainian Folk Republic.

Ключові слова: УНР, Директорія, армія, душ пастирська служба.

Як можна людині священницького сану, котра сповідує десять заповідей Божих і перша з них “Не убий”, служити у війську? Адже воно орудує засобами масового знищення? Одне протирічить іншому. Але час засвідчує, що можна. Навіть дуже потрібно. І особливо там, де життя так близько до смерті. Голос народу – голос Божий, казали мудреці. Армія в кожній державі захищає її інтереси, стоїть на службі оборони народу, його святинь. Щоправда, молода Українська держава ще на сьогодні не має щастя бути впевненою, що армія на її території є її надійною оборонницею. Йде важкий процес реформування в обстановці переоцінки цінностей. Складний психологічний перехідний момент. Якби ж то обійшлося моментом, а не роками... І в цьому “моменті” доречна думка військових теоретиків минулих війн, що як би не був озброєний воїн, він нічого не вартий, якщо не озброєний духовно.

Духовність української армії велике, важливе і не менш складне, проблематичне питання.

Гіркий досвід перших визвольних змагань 1917 – 1921 рр. довів: без міцного забезпечення держава не втримається. Ігноруючи розбудовою належної оборони, ризикуємо державою.

То ж як прискорити процес формування позитивних якостей нашої армії, щоб вона кувала сміливість, гідність, патріотизм, виховувала мужніх і відданих воїнів, а не плюндрувала молоді душі й долі. Тільки послуговуючись ліпшими світовими прикладами, озброївшись своїм же історичним досвідом, можна зладити міцну армію.

Військове духовенство покликане в українське військо самим життям, крайньою історичною необхідністю.

Героїчні сторінки української визвольної боротьби містять невід’ємну джерельно історичну місію польового або ж військового духовенства – несення христової любові до ближнього серед війнства у тяжкі часи. Одним із провідних гасел боротьби за самостійність України було: “Христос – це наша сила!” [1].

Українське вояцтво в національних збройних формуваннях 1917 – 1921 рр. не було позбавлене обслуги з боку військових священників, особливо в екстремальні хвилини – під час хвороби, смерті? Польові священники надихали воїнів на вірність і готовність жертвувати за державу. На польового священника чатувала або куля, або почесь, як і на тих, кого він підтримував в окопах. У складних умовах військовий священник був соціальним психологом, що вселяв віру в перемогу. Розглядав скарги, прохання, вів листування з родинами хворих і полеглих, метрики, реєстри, ділив недолю зі старшинами і

козаками. Саме з відродженням української національної державності у добу Директорії УНР відроджувалась і Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ). А відповідно на порядку денному постало й важливе для будь-якої армії питання щодо створення душпастирської служби, але тепер вже безпосередньо в Українській армії.

На сьогодні тематика статті є вкрай актуальною, так як в сучасній українській армії має місце проблематика щодо формування інституту військових священиків і є важливим – вивчення історичного досвіду.

Доба Директорії УНР (з 18 грудня 1918 р. до 18 березня 1921 р.) характеризується тим, що Директорія, розуміючи значення духовних впливів на армію, продовжувала кращі традиції, започатковані в діяльності Комісії у справах військового духовенства при Головному штабі української держави, що дістало відображення як у практичній діяльності державних органів, так і в законодавстві.

Армія Української народної республіки успадкувала від армії Української Держави не тільки переважну більшість гетьманських частин, а й, зокрема, численну когорту військових священиків, які знаходились у підпорядкуванні Духовній управі на чолі з протопресвітером А.Матеюком. На вимогу Головного Отамана військ і Флоту Української народної республіки С.Петлюри священиків колишньої армії Української держави було переатестовано спеціальною комісією і залишено у війську лише тих, хто був виключно українського походження та зі стійкими національно-патріотичними переконаннями. Відсіялась велика кількість неблагонадійних, чому підтвердженням є, зокрема, зафіксований в архівах факт про те, що зі складу 48 пан-отців, призначених ще наказом Гетьмана №245 від 11 жовтня 1918 р. до формуємих восьми територіальних армійських корпусів, проходити подальшу військову службу в лавах армії УНР залишився лише один священик – о. В.Сукачів [2]. А всього при владі Гетьмана до сухопутних військових частин було призначено 95 пан-отців [3, с.26]. Взагалі, в ході дослідження даної проблематики встановлено, що близько 80 % священиків, які звернулись до нової військової влади, не пройшли атестацію. Після чого, за браком національно-свідомого білого духовенства доводилося залучати до українського війська навіть ієромонахів з православних монастирів Поділля.

Вже 1 січня 1919 р. був оприлюднений Закон Української народної Республіки “Про автокефалію Української Православної

Церкви та її вищій уряд”. Цим законом Директорія фактично вольовим політичним рішенням утворювала в Україні помісну національну Церкву, всіляко ігноруючи Московський Патріархат. Зразу ж було спрямовано відповідне офіційне звернення до Вселенського Константинопольського Патріарха з проханням визнання Української Автокефальної Православної Церкви. У цей же час протопресвітер П.Пашчевський очолив Головну управу військового духовенства Армії УНР (введена до складу штабу Дієвої армії УНР), яка фактично замінила створену при Гетьманаті Духовну Управу. У “Законі” наголошувалося, що Головний священник Армії УНР входить до складу Українського Церковного Синоду, що значно розширювало його повноваження. Таким чином, є усі підстави стверджувати що саме в цей час і відбулося офіційне, на законодавчому рівні, становлення в Українській армії в добу Директорії УНР військово-душпастирської служби.

Наказом по війську УНР від 15 січня 1919 р. на облік до Головної управи військового духовенства було взято 30 військових священників. Пан-отці традиційно, як і в часи Гетьманату, прирівнювалися до рангу “підполковника”, а відповідно й отримували щомісячну платню, що складала 9 000 гривень. Користувалися відповідними пільгами і соціальними гарантіями з боку держави на законодавчому рівні [4].

Слід зазначити, що душпастирями греко-католиками в Осадному Корпусі Січових Стрільців керував о. С.Гребенюк, а православними протоієрей О.Маричев [5, с.115].

В січні 1919 р. розпочалася Друга українсько-російська війна. Військові душпастирі прийняли в ній активну участь знаходячись у складі військових частин, поділяючи нарівні з козаками усі незручності воєнної обстановки. Пан-отці благословляли вояків перед боєм на ратну звитягу. У своїх коротких проповідях перед атакою завзято пропагували любов до Батьківщини, правдивість і необхідність жертвувати своїм життям заради України і її щасливого майбутнього, подолання страху перед ворогом шляхом самопереконання, братерську підтримку бойових друзів в ході бойовища, збереження своїх командирів в бою та виконання їх наказів. Знаходячись постійно на передовій, доволі часто особистим прикладом душпастирям приходилось надихали козаків щодо стійкості в ході бою, виявляючи слабодухих словом переконувати в необхідності продовжувати бій. Після переможного бою військові священники організовували поховання вояків як своєї, так і ворожої армії, відспівуючи загиблих. В перервах між боями, по можливості,

здійснювали богослужіння вшановуючи визначні релігійні свята. Надавали поради командирам не лише з релігійних питань, а й у розв'язанні конфліктних ситуацій у військових колективах, нерідко самі приймали активну участь у вгамуванні конфліктів серед старшин і козаків в ролі посередників. За необхідністю проводили навіть індивідуальні співбесіди зі старшинами і козаками щодо сумлінного виконання ними своїх статутних обов'язків, так як це вкрай необхідно і саме в цей час коли вирішується питання існування України як держави. В додаток до всього, проводили певну духовно-виховну роботу з дружинами українських вояків (з метою моральної взаємодопомоги, спрямованої на зміцнення сімейних стосунків тощо), бо загально відомо, що дружини з дітьми (переважна більшість дружин старшин) перебували в тилових обозах армії другого порядку. Між тим, значна кількість дружин військовиків (виконуючи обов'язки медичних сестер, зв'язкових, урядовців перев'язано-харчових пунктів тощо) перебували й безпосередньо у бойових частинах поруч із своїми чоловіками. Як свідчать архіви і українська історіографія, військові священники дійсно були “душею” Української армії.

Під час проведення мобілізаційних заходів військові душпастирі приймали безпосередню участь у приведенні до військової присяги на вірність Українській Народній Республіці новобранців і юнаків Спільної Юнацької школи, благословляючи їх під час своїх патріотичних промов на ратні успіхи, надбання знань і досвіду та перемоги в боях з ворогами України.

Після так званої “листопадової катастрофи” 1919 р. у Зимовий похід по тилах Білої Добровольчої і Червоної армій в лавах Армії УНР рушили й військові священники. У складі Запорозької групи йшов П.Пашевський, у лавах Волинської групи В.Сукачів, а серед козаків і старшин Київської групи М.Маринич. Молитви і проповіді рідною українською мовою, що милозвучно лунала із вуст душпастирів єднали військо, розбуджували любов до Батьківщини. Військові священники не тільки словом, а й прикладом, знаходячись у передніх рядах, надихали козацтво до бою [6, с.415].

Як свідчать джерела, не без наполегливої роботи душпастирів міцніли ряди вояків, що й допомогло достойно здійснити і завершити партизанський рейд у травні 1920 р.

Польове духовенство перебувало в лавах Армії УНР і під час російсько-польської війни 1920 р. Й надалі очолював Управу військового духовенства протягом війни Головний пан-отець, протопресвітер – митрофорний протоієрей П.Пашевський [7]. Завжди з козаками на

передовій знаходились пан-отці: А.Волкович (1-а дивізія), В.Сукачів (2-а дивізія), І.Теодорович (3-я дивізія), М.Маринич (4-а дивізія), В.Лаба (5-та Херсонська дивізія), П.Білон (6-та дивізія), О.Бублій (Окрема кінна дивізія), Н.Никитюк (Спільна Юнацька школа), І.Джулинський (1-ша Кулеметна дивізія) та ін. В ході дослідження стало відомо, що на посадах пан-отців перебували священники не молодше 30 років за віком, що безумовно мало свій специфічний сенс і підкреслювало певний життєвий і освітній досвід священника, а відповідно і авторитет серед українських старшин і козаків [8]. Військові священники на вигляд мали таке ж вбрання і атрибути як і цивільні священнослужителі (рясу, митру та хрест відповідного зразка, згідно до свого сану). При собі мали найнеобхідніші матеріальні церковні засоби для відправлення служби Божої в польових умовах (так би мовити – польову Церкву). Під час безперервних бойових дій церковне майно зберігалось в обозах другого порядку.

Результати дослідження свідчать, що своєю присутністю в лавах вояків під час бойовищ пан-отці морально підтримували слабодухих, допомагали пораненим як могли, так як все це було невід'ємною частиною їх душпастирської діяльності в ході війни.

Військові священники освячували навіть зброю і бойову техніку, а саме: самоходи, автопанцирники, бронепотяги, літаки, гармати тощо, тим самим теж позитивно впливаючи на підвищення морально-психологічного стану старшин і козаків армії УНР, які безпосередньо застосовували цю зброю і техніку в боях. Так, 5 вересня 1920 р. у Станіславові відбулося освячення бронепотяга “Кармелюк” протоієреєм П. Пашевським [9].

Слід зазначити, що залучались до душпастирської служби в ході російсько-польської війни і священнослужителі цивільних приходів з Правобережжя України, які за своїми переконаннями прагнули відновлення Української Народної Республіки і підтримували ідею створення Української Автокефальної Православної Церкви. Неодноразово за проханням керівництва УНР у своїх приходах (церквах) під час проповідей вони роз'яснювали місцевому населенню цілі та завдання перебування союзного польського війська на теренах України, та закликали йти на мобілізацію, тим самим проводячи пропаганду воєнної політики проводу Української Народної Республіки. І позитивний результат звичайно ж був [10]. Деякі невдовзі наклали головами за своє душпастирювання, а саме, після відступу Армії УНР за Дністер і зайняття Правобережжя російськими червоноармійськими військами. Так, 30 священників

Української Автокефальної Православної Церкви у серпні 1920 р. були розстріляні за “буржуазно-націоналістичну” пропаганду і участь в боротьбі за відновлення Української Народної Республіки китайцями-червоноармійцями в Кам’янці-Подільському [11].

В українських історіографічних джерелах зафіксовано лише одиниці богослужінь за участю всього особового складу Української армії. Так, в оперативних звітах штабу Армії УНР від 21 вересня 1920 р. було законстатовано факт проведення в урочистій обстановці на правому березі Дністра, за присутністю всього без винятку особового складу армії і особисто Голови Директорії і Головного отамана військ і флоту УНР С.Петлюри, важливого релігійного заходу – богослужіння і благословення старшин і козаків перед загальним наступом в київському напрямку. Між іншим, цей наступ дійсно мав успіх [12, с.234].

Незабутнім для наступних поколінь українців є й той факт, що під час героїчної оборони Замостя українською 6-ю Січовою Стрілецькою дивізією (з 29 серпня до 2 вересня 1920 р.) пан-отець П.Білон постійно перебував поруч з командиром дивізії полковником М.Безручко на передовій лінії оборони фортеці, надаючи тим самим приклад моральної стійкості, незламності і патріотизму. Як загально відомо, гарнізон фортеці відбив усі атаки значно переважаючого за чисельністю противника і з честю протримався майже четверо діб до підходу союзницьких польських військ [13].

Хоча й траплялися випадки дезертирства козаків з лав Армії УНР в ході російсько-польської війни, але у своїй більшості вони були поодинокі і в цьому є й заслуга плідної пропагандистської роботи з боку військових душпастирів, які користувались заслуженим авторитетом у козацькому середовищі і своїми переконливими промовами, патріотичними закличками і бесідами стримували ці ганебні прояви. Крім всього, без перебільшень можна віднести до заслуг результативності праці українського військового духовенства і той загально відомий факт, що в Армії УНР не застосовувались загороджувальні загони, чого не можна заперечити у відношенні Червоної армії [12, с.292-294]. Поряд з усім сказаним, слід засвідчити, що а ні українська історіографія, а ні архіви жодного факту дезертирства серед військових душпастирів Армії УНР, протягом російсько-польської війни, не зафіксували, що черговий раз робить позитивний наголос на адресу українського військового духовенства.

Лише зрада з боку “союзницької” Польської республіки призвела до поразки Армії УНР у війні за незалежність Української Народної республіки. Після 21 листопада 1920 р. разом зі старшинами і козаками Армії УНР військові священики опинились у таборах інтернованих у Польщі. В армії, яка налічувала майже 40 000 осіб, релігійні послуги військовослужбовцям несло лише кільканадцять священиків. З метою збільшення кількості військового духовенства влітку 1921 р. виникла ініціатива закласти у Каліші Псалтирські курси. Ідею підтримав екзарх православної церкви у Польщі Георгій, а Міністерство віросповідань дало свою згоду. Керівником курсів став о. П.Пашевський. Псалтирські курси закінчили: С.Федоронько, Л.Ворошок, Д.Залізняк, М.Лещук, П.Шпартяк, Г.Бунь та І.Веливченко [14, с.141]. Завдяки створеному Православному Козацькому Свято-Покровському Братству на чолі з о. П.Білоном та за фінансовою допомогою українського мецената Є.Бачинського виходив навіть періодичний журнал “Релігійно-науковий вісник”. У таборах активно діяли церковні Братства – святої Покрови та Кирила й Мефодія, які гуртували навколо себе й не давали упасти духом у нестерпних таборових умовах життя.

Отже, незважаючи на воєнний стан і слабе матеріальне забезпечення керівництво тогочасної держави і Української армії спромоглося проявити політичну волю і тим самим вирішити позитивно питання щодо духовно-патріотичного виховання воїнів, створивши в лавах національної армії службу військових священиків. Цей історичний досвід є повчальним для сьогодення.

1. Влад М. Капеланство в українській армії: історія та сучасність // Народна армія. – 1993. – 9 липня.

2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі-ЦДАВО). – Ф.1072. – Оп.1. – Спр.48. – арк.1.

3. Андрусишин Б., Луговський О. Комісія у справах військового духовенства при Головному штабі Української Держави // Військово-історичний альманах: засновник – Центральний музей Збройних Сил України. – Річник VI. – Число 2(11). – К, 2005. – С.23-29.

4. ЦДАВО. – Ф.1075. – Оп.1. – Спр.63. – Арк.30.

5. Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917 – 1920 років. – Київ, 2002. – 220 с.

6. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. – Тинченко Я. – К.: “Планета людей”, 2002. – 500 с.

7. ЦДАВО. – Ф.1075. – Оп.1. – Спр.68. – Арк.93.

8. ЦДАВО. – Ф.1075. – Оп.1. – Спр.60. – Арк.7

9. Вісті // Козацька думка (вісник української Військової Ради південно-західного фронту). – Станіславів. – 1920, 7 вересня.

10. ЦДАВО.–Ф.1078. – Оп.3. – Спр.7. – Арк.7

11. Накази військам дієвої армії УНР // Козацька думка (вісник української Військової Ради південно-західного фронту). – Станіславів. – 1920, 18 серпня.

12. Українсько-московська війна 1920 р. в документах (оперативні документи штабу армії Української Народної Республіки) / З передмовою і під редакцією Генерального штабу генерала В. Сальського. Документи впорядкував генерал Шандрук П. – Ч. I. – Варшава, 1933. – 401 с.

13. ЦДАВО.– Ф.2373. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.72.

14. Колянчук О. Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х рр. XX ст. у Польщі. – Львів: НАН України Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 2003. – 245 с.

Т.В. Онішко

УДК 334.735: 642.5: 330.8 (477)

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ В 1923-1925 рр.

Аналізується досвід залучення споживчої кооперації України до вирішення продовольчих проблем у період подолання наслідків економічної кризи 1923 р. Акцентовано увагу на ролі кооперативних закладів громадського харчування у забезпеченні потреб населення.

Анализируется опыт привлечения потребительской кооперации Украины к решению продовольственных проблем в период преодоления последствий экономического кризиса 1923 г. Акцентируется внимание на роли кооперативных предприятий общественного питания в обеспечении потребностей населения.

It is analyzed experience of attraction of Consumer Cooperatives of Ukraine concerning the decision of food problems in the period of overcoming consequences of economic crisis of 1923. It is accented on the role of cooperative public catering establishments in maintenance of population requirements.

Ключові слова: споживча кооперація, продовольчі труднощі, громадське харчування, кооперативні їдальні.

Сучасний стан економіки України змушує приділити серйозну увагу проблемі збереження здоров'я нації. Не останню роль у її